

معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری در نظام آموزش عالی

مریم اکبری لاکه

شهرام یزدانی

عباس مکارم

احسان شمسی گوشکی

نصرالله شادنوش^۱

مهدی ابراهیمی

چکیده

آموزش نیروی انسانی کارآمد و مؤثر، بر پایه یک نظام دارای ساختار محکم و مبانی عالی تربیتی ممکن خواهد بود. ضرورت تعالی معرفتی و رفتاری نیروی انسانی، دغدغه اصلی مدیران آموزشی در برنامه‌های تعالی سازمانی است. شناخت عوامل ارتقای معرفتی و رفتاری امری ضروری‌ست. معنویت به عنوان عامل تکمیل‌کننده و معنادهنده بخش‌های گوناگون زندگی انسان می‌باشد. با توجه به اهمیت معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری در آموزش عالی، لذا در این پژوهش با مرور متون به روشی نظام مند برای آگاهی از جدیدترین اطلاعات در مورد مفهوم معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری در نظام آموزش عالی پرداخته‌ایم. نتایج نشان می‌دهد که معنویت سبب بروز ویژگی‌هایی در انسان می‌شود که در تعالی او به خصوص در آموزش تأثیر به سزایی دارد. برنامه‌ریزی آموزشی مبتنی بر معنویت در جهت تعالی معرفتی و رفتاری نیروی انسانی امری ضروری است.

واژگان کلیدی

معنویت، تعالی رفتاری و معرفتی، آموزش عالی، برنامه‌ریزی آموزشی.

۱. عضو هیأت علمی دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکز، تهران، ایران. (نویسنده

Email: m_rahmati@sbmu.ac.ir

مسئول)

مقدمه

در ابتدای ظهور و پیدایش علم و دانش، و با شروع مطالعات و پژوهش‌های تجربی، بشر تشنه دانستن گمان کرد که یافته‌های علمی و تجربی تنها راه نجات اوست و او را به سرمنزل مقصود می‌رساند، (میگلی، ۲۰۰۲ م.) اما پس از چندی دریافت که بدین ترتیب تمام مظاهر درونی و معنوی انسان‌ها در معرض خطر قرار می‌گیرد. در عصر حاضر زمزمه بازگشت «معنویت» به تمام عرصه‌ها و ابعاد زندگی آغاز شده است. (لوک بوکارت، ۲۰۰۳ م.) امروزه گرایش به معنویت به عنوان گرایشی نو، در عرصه‌های آموزشی، تربیتی و فرهنگی بیش از عرصه‌های دیگر به چشم می‌خورد، (ربیعی و همکاران، ۲۰۱۲ م.) زیرا حوزه تعلیم و تربیت بهترین موقعیت و فرصت را برای تبلور معنویت در انسان فراهم می‌کند و موضوع معنویت ذاتاً موضوعی تربیتی است.

معنویت یک موضوع پیچیده، مبهم و کلی است که نیاز به بررسی و تحلیل دقیق دارد. برای تحلیل بیشتر لازم است ابعاد مختلف آن مورد بررسی قرار گیرد. مطالعات نشان می‌دهد که معنویت می‌تواند دربرگیرنده موضوعات و مفاهیمی چون: روح، دین، مذهب، احساس و عاطفه، مهرورزی، ایمان، عبادت، عدالت، عقاید و افکار، شعائر مذهبی، اخلاق، آزادی، هنر، ازخودگذشتگی و ایثار باشد. تمام این موارد از طریق برنامه آموزشی مناسب می‌توانند، پرورش یابند، در اکثر نظام‌های آموزشی در سال‌های اخیر برای توسعه این ابعاد در آموزش عالی و در آموزش و پرورش برنامه‌ریزی شده است. (رئیس دانا، ۱۳۸۲ ش.)

در برنامه آموزش جامع‌نگر، انسان موجود چندبعدی در نظر گرفته شده که بعد معنوی در مرکز این ابعاد قرار دارد. از آنجا که تربیت نیروی انسانی کارآمد

از عملکردهای اصلی یک نظام آموزشی است، بنابراین آموزش بر مبنای معنویت و اصولاً آموزش معنویت لازم و ضروری به نظر می‌رسد. (جانا لیکاس، ۲۰۰۹ م.)

قبل از طرح موضوع معنویت در منابع لاتین، در فرهنگ غنی اسلامی و در متون دینی درباره آن مطالب بسیاری وجود داشته است و به خاطر تفاوت عناوین این مطالب، باعث غفلت و عدم تعمق کافی در آنها گردیده است. به طور مثال امیرالمومنین (ع) در پاسخ به سؤال همام که مردی خداپرست بود مؤمن را این گونه توصیف می‌کند: «مؤمن همان انسان زیرک و باهوشی است که شادی اش بر چهره و اندوهش در دلش باشد، باوقار، متذکر، شاکر و صابر است، خوش خلق و نرمخوست، باوفا و کم‌آزار است، در قضاوت خلاف حق نگوید و در علمش بیراه نرود، دوستی‌اش صمیمانه و پیمانش محکم و در قرارداد باوفاست، یاور دین و حامی مؤمنین و پناه مسلمین است...». (باقری، ۲۰۰۸ م.) آنچه قابل تأمل است این است که تعریف کاملی از خصوصیات معنوی در انسان که از نظر دانشمندان مختلف آورده شده است، در کلام گهربار امیرالمومنین (ع) به صراحت به آن اشاره شده است.

در سال‌های اخیر علاقه فزاینده‌ای به کاربرد معنویت در عملکرد سازمان به وجود آمده است. (داچون، ۲۰۰۰ م؛ فرای، ۲۰۰۳ و ۲۰۰۵ م.) پژوهش‌های بی‌شماری، رابطه مثبت بین معنویت و موفقیت و تعالی معرفتی و رفتاری را تأیید نموده‌اند. نتایج این پژوهش‌ها حاکی از آن است که معنویت نه تنها به بهبود کیفیت زندگی کاری افراد می‌انجامد، بلکه این افراد توانایی پیدا می‌کنند که کارایی کل سازمان را ارتقا بخشند و تعالی معرفتی و رفتاری در فرد و در کل سازمان ایجاد نمایند. (هوور، ۲۰۰۷ م.)

در بسیاری از دانشگاه‌های دنیا بر آموزش با هدف ارتقای معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری تأکید شده است و بر این اساس با تدوین برنامه آموزشی مناسب به تربیت نیروی انسانی می‌پردازند که پس از فارغ‌التحصیلی در محیط کار خود و در اجتماع، انسان‌هایی توانمند و تأثیرگذار خواهند بود و جامعه را به سمت تعالی سوق خواهند داد.

هدف از آموزش، شکوفاشدن استعدادهای آدمی در ابعاد گوناگون است و تحقق این مهم، به برنامه‌ریزی دقیق در ابعاد مختلف نیازمند می‌باشد. تربیت نیروی انسانی کارآمد و مؤثر بر پایه یک نظام منظم و هماهنگ و دارای ساختار محکم و مبانی عالی تربیتی ممکن خواهد بود. امروزه اهمیت و ضرورت تعالی معرفتی و رفتاری نیروی انسانی به عنوان مهم‌ترین منابع سازمان‌های آموزشی، دغدغه اصلی مدیران آموزشی و در راس برنامه‌های تعالی سازمانی است. (الحسن و همکاران، ۲۰۱۰، م. ۴)

لذا شناخت عوامل ارتقای معرفتی و رفتاری امری ضروری‌ست. از بین عوامل متعدد امروزه مطالعات نشان می‌دهند که معنویت به عنوان تکمیل‌کننده و معنادهنده بخش‌های گوناگون زندگی انسان می‌باشد و انسان را در برخورد و یافتن راه حل برای مشکلات و سختی‌های زندگی توانمند می‌سازد. (یکتا، ۲۰۰۶ م.) معنویت سبب بروز و ظهور خصایل و ویژگی‌هایی در انسان می‌شود از جمله: آرامش درون، بخشش، سپاسگزاری، فروتنی، دلسوزی و... که این خود سبب می‌شود تا انسان رابطه بهتری با دیگران برقرار کند، که این امر در بهبود و تعالی رفتاری و معرفتی او به خصوص در آموزش تأثیر به سزایی دارد. (سیسک، ۲۰۰۸ م.)

آموزش فعالیتی هدفمند در جهت ارتقای یادگیری است و وظیفه اصلی نظام آموزش عالی فراهم کردن امکان رشد شایستگی و صلاحیت حرفه‌ای افراد است.

هدف اصلی در آموزش علوم پزشکی رشد شایستگی و صلاحیت های حرفه ای و خود کارآمدی می باشد. (حسن پور و همکاران، ۱۳۸۴ ش.). امروزه در دنیا پس از بررسی های متعدد و استفاده از رویکردهای آموزشی مختلف، آموزش بر مبنای معنویت را به عنوان رویکرد بهینه در اثربخشی فرایندهای نظام آموزشی مطرح کرده اند. به نظر می رسد نظام آموزش عالی در ایران با نارسایی هایی در تربیت دانشجویان خود کارآمد روبرو است، لذا ضرورت تحول در نظام آموزش عالی با تأکید بر معنویت به عنوان یک اولویت احساس می گردد. در این پژوهش نیز سعی شده تا با بررسی نظامند متون شواهدی مبنی بر اهمیت معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری در نظام آموزش عالی مطرح شود. آنچه در این مطالعه گردآوری و ارائه شده، می تواند به عنوان گامی هرچند کوچک در جهت توسعه اهمیت معنویت در تعالی معرفتی و رفتاری نظام آموزش عالی همگام با تغییرات سریع نظام های آموزش عالی دنیا مورد استفاده قرار گیرد.

روش

در این مطالعه، بررسی نظامند متون برای آگاهی از جدیدترین اطلاعات در مورد مفهوم معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری از طریق جستجو در پایگاه های داده ای اینترنتی، و ژورنال های آموزشی انجام شد. در این مطالعه از واژگان کلیدی معنویت^۱، تعالی سازمانی^۲، نظام آموزش عالی^۳، برنامه ریزی آموزشی^۴، تعالی رفتاری و معرفتی^۵، ارزیابی معنویت^۶، معنویت در اسلام^۷، آموزش معنویت^۸، در پایگاه های اطلاعاتی ساینس دایرکت^۹، اسکوپوس^{۱۰}، گوگل اسکولار^{۱۱}، پابمد^{۱۲}، اس ای دی^{۱۳}، ای اس ای^{۱۴}، ایران مدکس^{۱۵}، پروکوئست^{۱۶} جستجو انجام شد. پس از جستجوی الکترونیکی و برای حذف منابع بدون ارتباط، غربالگری اول در عناوین

مقالات به دست آمده صورت گرفت، در مرحله دوم خلاصه مقالات مطالعه گردید. در این مرحله مقاله‌هایی که به توصیف اهمیت معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری می‌پردازند یا شواهدی را در ارتباط با روش‌های تعالی معرفتی و رفتاری در آموزش عالی ارائه می‌کنند برای مطالعه متن کامل انتخاب گردیدند. در این مرحله مقالات تمام متن مورد مطالعه قرار گرفتند و توصیه‌های صورت گرفته (گزارش تجربیات، یا شواهد پژوهشی) استخراج گردید. در نهایت سعی شد تا آنچه که در مورد اهمیت معنویت و تعالی معرفتی و رفتاری در آموزش عالی است تبیین مفهومی شود و به جدیدترین اطلاعات در مورد این مفاهیم در منابع معتبر و مورد استفاده در دانشگاه‌های معتبر دنیا اشاره شد.

یافته‌ها

طبق بسیاری از مستندات، مذهب و معنویت با هم همپوشانی دارند چرا که هر دو چارچوب‌هایی را ارائه می‌دهند که از طریق آن‌ها انسان می‌تواند معنی، هدف و ارزش‌های متعالی زندگی خود را درک کند (ریپنتروپ و همکاران، ۲۰۰۶ م). مذهب با تشویق به مناسک روزمره مثل نماز و روزه معنویت را در سطوح جدید معنی ورای تمام عملکردها جستجو می‌کند. مذاهب غالباً جنبه‌های دیگری از معنویت را نیز مد نظر قرار می‌دهد و این مناسک و اعمال مذهبی در واقع راه‌های دست‌یافتن به سطوح عالی معنویت تلقی می‌شوند و نه هدف اصلی مذهب. (هاکس و همکاران، ۱۹۹۵ م).

شهید مطهری (ره) معنویت را نوعی احساس و گرایش ذاتی انسان نسبت به امور غیر مادی مانند علم و دانایی، خیر اخلاقی، جمال و زیبایی، تقدس و پرستش می‌داند که وجه تمایز انسان و موجودات دیگر است. (مطهری، ۱۳۷۲ ش).

مرور ادبیات موضوع معنویت حکایت از آن دارد که اغلب این تعاریف قائل به دوبعدی بودن معنویت‌اند. بعد اول، معنویت مذهبی است و در آن مفهوم فرد از وجود مقدس یا واقعیت غایی به سبک و سیاق مذهبی بیان می‌شود و بعد دوم، معنویت وجودی است که در آن، تجربیات روانشناختی خاصی که در واقع ارتباطی با وجود مقدس یا واقعیت غایی ندارد، مدنظر است. (صفایی راد و همکاران، ۱۳۸۹ ش.)

مفهوم توسعه و ارتقای حرفه‌ای در آموزش عالی از اواسط قرن بیستم و با ضرورت یافتن اجرای اصلاحات در نظام‌های آموزشی، پدیدار شده است. منابع نیروی انسانی در نظام‌های آموزشی، از یک سو موضوع اصلاحات آموزشی و از سوی دیگر عامل اصلاحات آموزشی محسوب می‌شوند. مثلاً در مورد مدرسان که یکی از منابع اصلی در نظام آموزش عالی به حساب می‌آیند، عمده‌ترین اهداف رایج در آموزش و تعالی ایشان عبارتند از: حرفه‌ای‌سازی (تمرکز بر مدرسان بدون کیفیت یا با کیفیت پایین)، ظرفیت‌سازی در مدرسان (آماده‌سازی مدرسان برای پذیرش مسئولیت‌های جدید یا مواجهه با تغییرات برنامه‌های درسی)، به روز کردن مدرسان (به روزنگه داشتن و توانایی تدریس متناسب با شرایط و روش‌های جدید تدریس). بنابراین از مدرسی که دانش حرفه‌ای و مهارت‌های شغلی‌اش توسعه یافته است می‌توان انتظار داشت تا همچون یک رهبر آغازگر فعالیت‌ها در سیستم آموزشی باشد و در تشخیص و حل مسائل آموزشی به طور مؤثر عمل نماید. (تونگ و همکاران، ۲۰۰۵ م.) دانستن مهارت‌های حرفه‌ای، لازم‌ترین و ضروری‌ترین نیاز افراد است. هر نوع بی‌توجهی در به دست آوردن این مهارت‌ها، عدم موجودیت شغلی و حرفه‌ای را به اثبات می‌رساند و خط بطلان روی مهارت افراد می‌کشد. بسیاری از افراد، با داشتن دانش و سواد علمی بالا و کافی، توان به کار بستن مهارت‌های حرفه‌ای خود را ندارند و برعکس، افرادی وجود دارند که

احتمالا دانش آن‌ها، حتی در رشته‌های تخصصی خودشان، بسیار اندک بوده است، ولی به خوبی از عهده کار بر آمده‌اند. (رئوف، ۱۹۹۲ م.) تعالی معرفتی و رفتاری، موجب می‌شود تا افراد بیشتر به طرف هنجارهای حرفه‌ای، کنترل حرفه‌ای، و در رأس آن‌ها اختیار و استقلال حرفه‌ای تمایل پیدا کنند، زیرا مجهز شدن ایشان به تخصص، مهم‌ترین و اساسی‌ترین راه تضمین کار بهتر و بیشتر سازمان است. (مرعشی، ۱۹۹۵ م.) کسب دانش و تجربه‌های جدیدی که قدرت ابتکار و توانایی‌های تازه به افراد می‌بخشد، نه تنها موجبات ارتقای کارایی و اثربخشی ایشان را فراهم می‌آورد، بلکه باعث تغییر شخصیت و ایجاد روحیه، انگیزه و تعهد برای ارتقای علمی، شغلی و حرفه‌ای افراد می‌شود. مدیران آموزشی باید زمینه‌ای فراهم سازند تا در سازمان‌ها، مشورت‌ها و تبادل نظرهای علمی لازم انجام پذیرد. مدیران آموزشی باید زمینه‌ای را فراهم آورند که افراد بتوانند، علاوه بر انجام وظایف حرفه‌ای، فرصت یادگیری مستمر را نیز بیابند. برای ایجاد رشد حرفه‌ای در افراد در سازمان‌ها، مدیران آموزشی باید با واگذاری مستقیم مسئولیت، مطابق با توانایی هر فرد، او را در تحقق این امر یاری کنند. البته مدیران آموزشی باید توجه کنند که انتظارات بیش از ظرفیت هر فرد، موجب دلسردی، عدم تعهد و کاهش وفاداری وی خواهد شد. برای ایجاد شرایطی که موجب رشد حرفه‌ای شود مدیر آموزشی باید محیط راحت، پشتیبانی کافی و انواعی از محرک‌ها و پاداش‌ها را فراهم کند تا افراد در این فرصت‌ها سهم شوند و رشد حرفه‌ای آنان افزایش یابد. مدیران و مسؤولان آموزشی باید، برنامه‌های آموزشی را مطابق با نیاز افراد و با استفاده از امکانات در دسترس و کارا از جمله استفاده از منابع مذهبی و ملی بگنجانند. در خصوص برنامه‌های آموزشی جهت رشد و تعالی معرفتی و رفتاری نیز این چنین

است. در این صورت اعتماد به نفس افزایش می‌یابد و موجبات رشد حرفه‌ای نیز فراهم می‌گردد. (بتمن و همکاران، ۲۰۰۲ م.)

برخی مطالعات بیانگر آن است که بدون آموزش معنوی، آموزش و پرورش دیگر ابعاد زیستی، روانشناختی و اجتماعی نمی‌تواند عملکرد درست داشته باشد یا به حداکثر ظرفیت خود برسد و بنابراین بالاترین سطح کیفیت آموزش، قابل دستیابی نخواهد بود. (راس، ۱۹۹۵ م.) بنا بر این بازنگری برنامه‌های آموزشی و تدوین دوباره آن‌ها با برنامه‌های آموزش معنوی که دغدغه مدیران و سیاست‌گذاران آموزشی نیز هست امری پسندیده و لازم است.

پاتاناک بیساجت (۲۰۰۶ م.) معتقد هستند توسعه و تعالی رفتاری و معرفتی باعث می‌شود افراد عملکرد بهتری را از خود بروز دهند. همواره یکی از دغدغه‌های مدیران آموزشی توسعه و تعالی منابع انسانی می‌باشد. پنج ویژگی تعالی و توسعه عبارتند از: احساس خود اثربخشی، احساس اعتماد به دیگران، احساس خود سامانی، پذیرفتن شخصی نتایج، احساس معنی‌دار بودن (ارزشمندی). همانطور که مشاهده می‌کنید این ویژگی‌ها بسیار با مؤلفه‌های معنوی مرتبط است. شاید بتوان با ارتقای معنویت گام مهمی در توسعه و تعالی در سازمان‌های آموزشی برداشت. (بیساجت و همکاران، ۲۰۰۶ م.)

در اصول تحول و نوسازی نظام آموزشی علوم پزشکی کشور به موارد ذیل اشاره شده است: خد محوری و اخلاص اعمال در جهت رضایت الهی، توجه به کرامت انسانی، توجه به عموم ساحات انسانی، ساحت مادی، ساحت معنوی. بنابر این گام‌های درستی از سوی دست‌اندرکاران و سیاست‌گذاران امر آموزش پزشکی کشور در جهت رشد و تعالی آموزش معنویت برداشته شده است. (سند تحول آموزش علوم پزشکی، ۱۳۹۰ ش.) در بیانیه ارزش‌های نظام آموزشی علوم پزشکی

کشور نیز به موارد زیر اشاره شده است: اولویت تزکیه بر تعلیم و توجه به اصول اخلاق حرفه‌ای پزشکی و معنویت، تعالی سرمایه‌های انسانی. (امینی، ۱۳۸۳ ش.)

توسعه و تعالی سازمانی در دانشگاه‌های علوم پزشکی، یکی از اهداف مهم وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی کشور می‌باشد. تحولات سریع علوم پزشکی پس از انقلاب صنعتی، مرهون تلاش‌هایی است که بین سال‌های ۱۴۳۵ تا ۱۶۰۰ میلادی منجر به تجدید حیات و شروع شکل‌گیری پزشکی علمی شده است. تلاش برای توسعه نظام آموزش پزشکی به صورت یک حرکت سازمان‌یافته از نیمه دوم قرن بیستم شروع شده است، ولی هرگز نباید نقش دانشمندان و پزشکان قرون گذشته و پزشکان دوران شکوفایی طب اسلامی را نادیده گرفت. (فراهانی‌نیا، عباسی، گیوری، حقانی، ۱۳۸۴ ش.) با توجه به پژوهش‌های صورت گرفته در دانشگاه‌های مختلف دنیا در زمینه ارتقای آموزشی آن هم ارتقای بعد معنوی آموزش، نیاز به فراهم‌سازی بستری برای کسب تجربه معنوی احساس می‌شود (سامی، ۱۹۹۹ م.) که ما هم از این قاعده مستثنی نیستیم. آموزش موجودات چندوجهی مستلزم در نظر گرفتن تمام ابعاد آنان در آموزش است. (کارسون، ۲۰۰۰ م.) بنابراین توجه به بعد معنوی و برنامه‌ریزی در جهت تعالی و رشد آن، منجر به تعالی در افراد به طور کلی می‌گردد. سیسک و تورانس (۲۰۰۱ م.) دو نوع برنامه آموزشی برای پرورش معنویت ارائه می‌دهند. (هالاما و همکاران، ۲۰۰۴ م.)

خداوند در قرآن کریم در سوره الرحمن آیه ۳۳ می‌فرماید: «ای گروه جنیان و آدمیان، اگر می‌توانید از کناره‌های آسمان‌ها و زمین بیرون روید، بیرون روید؛ ولی بیرون نتوانید رفت مگر با داشتن قدرتی». حضرت علی (ع) راه کسب این قدرت را علم می‌دانند. (معتزلی، ۲۰۰۹ م.) بدیهی است که پیشرفت سیستم آموزشی دانشگاه در گرو تقویت و تعالی معرفتی و رفتاری منابع انسانی آن است. تقویت

معنویت با برنامه‌ریزی‌های آموزشی مناسب و برگرفته از منابع عظیم مذهبی برای ارتقا و تعالی حرفه‌ای افراد پیشنهاد می‌شود.

برنامه‌های آموزشی در نظام آموزش عالی برای ایجاد تغییر و تحول در افراد به کار گرفته می‌شوند. جهت‌گیری مشخص در این کار باید وجود داشته باشد؛ در تفکر راجع به ماهیت و مبنای آموزش عالی مقولاتی خود را نشان می‌دهند که نمی‌توان از کنار آن‌ها به سادگی گذشت. یکی از آن مقولات «نوع نگاه به ماهیت انسان» است. درباره انسان و ویژگی‌های او دیدگاه‌هایی گوناگون از، فیلسوفان و صاحب نظران ارائه کرده‌اند. ادیان الهی نیز بر اساس آموزه‌های الهی تفسیر خاص از ماهیت انسان دارند که با تفاسیر غیر الهی تفاوت اساسی دارد. بدون تردید نوع تفسیر از انسان به طور مستقیم در نظام آموزشی اثر می‌گذارد. معمولا هر نظام آموزشی انسانی را که در مبانی خود تفسیر کرده است، تربیت خواهد نمود. در نظام آموزش عالی در کشور ما مبنای تعلیم و تربیت اسلامی است و تصمیم‌گیری و استنتاج برنامه‌ریزی آموزشی نیز در همین راستا باید انجام گیرد. دیدگاه معنوی یک دیدگاه پیشنهادی در حوزه برنامه‌ریزی آموزشی است که بر مبنای فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی تدوین شده است. تنوع دیدگاه‌های برنامه درسی نتیجه تنوع مبانی فکری صاحب‌نظران است. اصول و روش‌هایی نیز در حوزه برنامه‌ریزی آموزشی وجود دارد. در این دیدگاه، گرایش‌های عالی فطری انسان نسبت به معنویت مبنا قرار گرفته است. این دیدگاه بر سوق‌دادن یادگیرنده به سوی ارزش‌های متعالی انسانی در پرتو فطرت از طریق برنامه آموزشی دلالت دارد. از طریق این برنامه‌ریزی آموزشی به توصیف و تبیین فرایند دستیابی به

معنویت می‌رسیم. (ملکی، ۱۳۸۰ ش.)

بحث

تفکر در عالم و پدیده‌های آن که از ویژگی‌های معنوی می‌باشد، کلید ورود به تخیل است که مقدمه دانش می‌باشد. از منظر روانشناسی، تفکر خلاق، عالی‌ترین نوع تفکر در انسان است. البته لازمه تفکر وجود سه عامل است: انگیزش، دانش و مهارت. کشف معانی و ارتباط اجزا با یکدیگر نیز که از دیگر مؤلفه‌های معنوی می‌باشد و توسط قوه وهم و قوه عقل صورت می‌گیرد در مراتب بالای بهره‌گیری از قوه خیال و وهم امکان‌پذیر است و در افزایش بهره‌وری آموزشی در نظام آموزش عالی مدنظر می‌باشد. از آنجا که در دین مبین اسلام و در کتاب آسمانی قرآن، به میزان لازم به راه‌های تعالی انسان‌ها و ارتقای معنوی ایشان پرداخته شده است، لذا واجب و لازم است که برنامه‌ریزی‌های آموزشی برای تعالی افراد هرچه بیشتر مبتنی بر فرهنگ ملی مذهبی باشد. از این طریق و به دلیل ملموس بودن منابع مذهبی برای افراد عملیاتی کردن برنامه‌های آموزشی نیز آسان‌تر خواهد بود. افراد با استفاده از معنویت در محیط کار در جستجوی مداوم برای یافتن هدف و معنا در زندگی کاری می‌باشند و به دنبال درک عمیق از ارزش کاری که انجام می‌دهند می‌باشند، (مایرز و همکاران، ۲۰۰۰ م.) لذا تقویت معنویت گام اساسی در جهت تعالی معرفتی و رفتاری می‌باشد.

ضرورت توجه به بعد معنوی برنامه آموزشی اقتضا دارد که توجه دادن یادگیرنده به جنبه‌های فوق مادی و دنیوی حیات از جمله ویژگی‌های بارز برنامه در نظر گرفته شود. این مهم به طرق گوناگون قابل انجام است. یادآوری حیات اخروی در محتوا، طراحی عکس‌ها، تصاویر و سایر موارد مشابه در خصوص مراکز و مکان‌های عبادی، معنوی در برنامه و... در تقویت ابعاد معنوی محتوا تأثیر دارند. (رهنما و همکاران، ۱۳۸۹ ش.)

آموزش کلید فتح آینده است و از دیرباز انتظار از نظام‌های آموزشی آن بوده که انسان‌های فردا را تربیت کنند و نسل امروز را برای زندگی در جامعه فردا آماده سازند. در راستای این سیاست، شناسایی ویژگی‌های آموزش کارآمد و اثربخش از اهمیت خاصی برخوردار است. در برخی کشورهای جهان از جمله سوئیس، آموزش معنوی از دوران ابتدایی در برنامه‌های آموزشی گنجانده شده است. (یمنی دوزی سرخابی، ۱۳۸۰ ش.)

اکنون با توجه به چشم انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران و در راه رسیدن به جامعه آرمانی، نقش نظام آموزش عالی بیش از پیش برجسته می‌گردد. تحقق اهداف چشم انداز بیست‌ساله کشور با تحقق نقشه جامع علمی کشور امکان‌پذیر خواهد بود. در غیر این صورت سرمایه‌های صرف‌شده به سرانجام نخواهند رسید. از جمله مهم‌ترین الزامات برای توسعه کیفی نظام آموزش عالی می‌توان به ارتقای نقش دانشگاه‌ها و استقلال عمل آن‌ها همراه با توسعه نظام اعتباربخشی، تخصیص بر مبنای عملکرد، حضور مؤثر و جدی سرمایه‌های انسانی و مشخص‌بودن ارتباط فعالیت‌ها با تعالی آحاد مردم در این نهادها اشاره کرد. (نقشه جامع علمی سلامت کشور، ۱۳۸۸ ش.)

برنامه آموزشی وسیله‌ای برای ساماندهی به یادگیری است که از عوامل و مؤلفه‌های گوناگون متأثر است. در تفکر اسلامی مسیر برنامه آموزشی بر اساس غایت آفرینش آدمی تعریف می‌شود. هدف نهایی آموزش در اسلام را می‌توان الهی‌شدن آدمی و به تعبیر دیگر دست‌یازیدن به حیات پاک دانست. در متون اسلامی به کمک مفهوم ربوبیت برای مربی و مربی و متربی واژه‌سازی صورت گرفته است. این واژه‌ها به ترتیب برای مربی و متربی عبارتند از: ربانی و ربی. (باقری، ۱۳۸۰ ش.)

برنامه آموزشی باید به نحوی طراحی شود که توانایی‌های شناختی فراگیران همراه با عواطف و نگرش آنان نسبت به جلوه‌های زیبای هستی و رغبت عمل تقویت شود. امکان تعامل اجتماعی مؤثر و کسب هویت اجتماعی مناسب فراهم شود و بین انتظارات و محدودیت‌های وجودی فرد تناسب به وجود آورد. امکان بکارگیری اراده و اختیار در طراحی برنامه و فعالیت‌های یادگیری وجود داشته باشد و پاسخگوبودن یادگیرنده در قبال اعمالش الزام‌آور باشد. به تعبیری برنامه آموزشی باید «گرایش ربوبی» خفته در درون آدمی را برانگیزد. به وسیله انجام فعالیت‌های یادگیری، یادگیرنده از وضع رفتار ظاهری و حالات باطنی خود آگاه شود و برای تغییر یا تکمیل آن اقدام کند. (ملکی، ۱۳۸۵ ش.)

وجود یک نظام آموزشی قوی و هدفمند، به خصوص در حوزه آموزش عالی باعث شکوفایی علمی و به حرکت درآمدن چرخ‌های اقتصادی و معنوی یک جامعه خواهد شد. از سویی اگر برنامه آموزشی هماهنگ با فطرت الهی انسان طراحی شود جنبه معنوی آن نیز تحقق پیدا می‌کند. به علاوه این که هر قدر مدرس، فراگیر و دیگر دست‌اندرکاران امر آموزش با برنامه‌های معنوی آشنایی داشته باشند فضای تربیتی معنوی به وجود خواهد آمد که خود موجب تقویت نظام آموزشی خواهد شد.

نتیجه گیری

برنامه آموزشی معنوی علاوه بر منطقی بارآوردن افراد، دست یافتن آنان به احساس عمیق تر و پربارتر را فراهم می کند. برنامه آموزشی معنوی تنها وسیله ای برای درک محتوای آموزشی نیست، بلکه حرکتی فراتر از استدلال و شیوه های تحلیلی و اندیشه ورزی است که معمولاً در خلال آموزش صورت می گیرد. (قورچیان، ۱۳۸۰ ش.) این چنین برنامه ای ضمن تعالی معرفتی و رفتاری افراد در سازمان، موجبات تعالی کل جامعه را فراهم می آورد.

بنابراین طبق مطالعات متعدد که در این پژوهش به بخشی از آنها اشاره شد، به نظر می رسد تنها از طریق دوره های آموزش مداوم اجباری یا اختیاری و برگزاری کارگاه های آموزشی و مواردی از این دست نمی توان به ارتقا و تعالی در سازمان ها دست یافت، بلکه استفاده از روش های ارتقای معنویت، افراد را به سطحی از معرفت و شناخت پیرامون خود و حرفه خود می رساند که خود، طالب ارتقای خود می شود و با تفکر در امور به لزوم آگاهی به دانش جدید می رسد و به لایه های عمیق تر علم پی می برد و نهایتاً در حل معضلات جامعه پیرامون خود توانمند می شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Spirituality
2. Organizational excellence
3. Higher education system
4. Educational planning
5. Behavioral cognitive excellence
6. Spirituality assessment
7. Spirituality in Islam
8. Spirituality education
9. Science direct
10. Scopus
11. Google scholar
12. Pub med
13. SID
14. ISI
15. IRAN MEDEX
16. PROQUEST

فهرست منابع

منابع فارسی:

- امینی، ا. (۱۳۸۳ ش.). برنامه‌های راهبردی و فرایندهای مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی. نشریه مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی.
- باقری، خ. (۱۳۸۰ ش.). گزارش تحقیق پژوهشی برای دستیابی به فلسفه آموزش و پرورش جمهوری اسلامی. نشریه مؤسسه پژوهشی برنامه‌ریزی درسی و نوآوری‌های آموزشی. شماره ۳۲۶.
- جان پی، م. (۱۳۸۰ ش.). آموزش و پرورش و روح، بسوی یک برنامه درسی معنوی. ترجمه دکتر نادرقلی قورچیان. انتشارات/فرانشاختی/اندیشه. چاپ اول، تهران.
- حسن‌پور، م. محمدی، ر. دباغی، ف. حقدوست اسکوئی، س. ف. یادآور نیک‌روش، م. صلصالی، م. (۱۳۸۴ ش.). ضرورت تحول در آموزش علوم پزشکی: گامی بسوی توسعه تفکر انتقادی. نشریه پرستاری/ایران. ۱۸ (۴۴)، صص ۳۹-۴۹.

رهنما، ا. میرباقری ورجانی، ا. (۱۳۸۹ ش.). نقش برنامه‌های پرورشی و فعالیت‌های فوق برنامه در تأمین سلامت معنوی و رشد شخصیت دانش‌آموزان. همایش ملی سلامت معنوی و تعمیق تربیت اسلامی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

رئیس دانا، ف. ل. (۱۳۸۲ ش.). مدارس والدورف. ترجمه دکتر فرخ‌لقا رئیس دانا، رشد تکنولوژی آموزشی.

سند ملی تحول آموزش علوم پزشکی. (۱۳۹۰ ش.). ویرایش بیستم سند سند ملی تحول آموزش علوم پزشکی.

صفایی راد، ا. کریمی، ل. شموسی، ن. احمدی طهور، م. (۱۳۸۹ ش.). رابطه بهزیستی معنوی با سلامت روان دانشجویان. مجله دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی سبزوار. دوره ۱۷، شماره ۴، صص ۸۰-۲۷۴.

فراهانی‌نیا، م. عباسی، م. گیوری، ا. حقانی، ح. (۱۳۸۴ ش.). سلامت معنوی دانشجویان پرستاری و دیدگاه آن‌ها در مورد معنویت و مراقبت معنوی از بیماران. نشریه پرستاری ایران. ۱۸ (۴۴)، صص ۱۴-۷.

مطهری، م. (۱۳۷۲ ش.). مقدمه‌ای بر جهان‌بینی توحیدی. تهران: صدرا.

ملکی، ح. (۱۳۸۰ ش.). دین و برنامه درسی. انتشارات انجمن اولیاء و مربیان.

نقشه جامع علمی سلامت کشور. (۱۳۸۸ ش.). وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی. شورای سیاست‌گذاری. دستاوردها، چالش‌ها و افق‌های پیش‌روی نظام سلامت جمهوری اسلامی ایران.

یمنی دوزی سرخابی، م. (۱۳۸۰ ش.). آموزش و پرورش تطبیقی. تهران: سمت.

منابع انگلیسی:

Ashmos, D. Duchon, D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of Management Inquiry*. 9 (2): 134-45.

Bagheri, KH. (2008). *Look back to Islamic education*.

Bateman, TS. Scott, SA. (2002). *Management: competing in the new era*.

Biswajeet, P. (2006). *Human Resource Management*.

- Bouckaert, L. (2003). Spirituality as a public affair. *Ethical Perspectives*. 10 (2): 106-9.
- Carson, VB. (2000). *Mental Health Nursing*.
- Fry, L. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *Leadership Quarterly*. 14: 693-727.
- Fry, L. (2005). Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline. *Leadership Quarterly*. 16: 835-862.
- Halama, P. Strizenec, M. (2004). Spiritual, existential or both? Theoretical considerations on the nature of higher intelligences. *Studia Psychologica*. 43: 239-53.
- Hassan, M. Zafar Yaqub, M. (2010). Strategic role of human resource development as boundary spanner. *European Journal of economics-finance and administrative* . 19.
- Hawks, SR. Hull, M. Thalman, RL. Richins, PM. (1995). Review of spiritual health: definition, role, and intervention strategies in health promotion. *American Journal of Health Promotion*. 9 (5): 371-8.
- Hoover, D. (2007). How “Whole” is Whole person learning? An examination of spirituality in experimental learning. *Developments in Business Simulation and Experiential Learning*. 34: 90-85.
- Leikas, J. (2009). Life-Based Design A holistic approach to designing human-technology interaction. Edita Prima Oy, Helsinki 2009. VTT Technical Research Centre of Finland. JULKAISIJA – UTGIVARE – PUBLISHER.
- Marashi, SM. (1995). *In search of competence and educational roles of teachers. Proceedings of the 4th conference on teacher education*.
- Midgley, M. (2002). Science as Salvation: A Modern Myth and its Meaning. *British Library Cataloguing in Publication Data*. 4-25.
- Mu'tazili, IAA. (2009). *Nahj-al- balaghe description*. 20: 319.
- Myers, JE. Sweeney, TJ. Witmer, JM. (2000). The wheel of Wellness counseling for illness: a holistic model for treatment planning. *Journal of counseling and development*. 78 (3): 251-66.

Narayanasamy, A. (1999). ASSET: a model for auctioning spirituality and spiritual care education and training in nursing. *Nurse Education*. 19: 274-85.

Parsaykta, Z. (2006). Comments about the clinical competencies of nursing students and their achievement level. *Nursing Research*. 1 (3): 14-7.

Rabie, E. Abdel-Halim and Khaled M. AlKattan. (2012). Introducing medical humanities in the medical curriculum in Saudi Arabia: A pedagogical experiment. *Urol Ann*. 4 (2): 73-9.

Raoof, A. (1992). *Teacher training and apprenticeship*.

Rippentrop, AE. Altmaier, EM. Burns, CP. (2006). The relationship of religiosity and spirituality to quality of life among cancer patients. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*. 13 (1): 31-7.

Ross, LW. (1995). The spiritual dimension: its importance to patients' health, well-being and quality of life and its implications for nursing practice. *Institute Journal for Nursing Studies*. 32: 457-68.

Sisk, D. (2008). Engaging the spiritual intelligence of gifted students to build global awareness in the classroom. *Academic research library*. 30 (1): 24-30.

Tong, LF. Han, YB. (2005). Applying TQM philosophy to the teaching and learning process, Monash University, Malaysia.

یادداشت شناسه مؤلفان

مریم اکبری لاکه: دانشجوی دکترای آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

شهرام یزدانی: متخصص ارتوپدی، دانشیار آموزش پزشکی، مدیر مرکز مطالعات و توسعه، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

عباس مکارم: متخصص دندانپزشکی اطفال، استاد، مدیر گروه آموزش پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران.

احسان شمسی گوشکی: دانشجوی دکترای اخلاق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

نصرا... شادنوش: عضو هیأت علمی دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی – واحد تهران مرکز، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)

پست الکترونیک: m_rahmati@sbmu.ac.ir

مهدی ابراهیمی: دکترای معارف اسلامی، دانشیار، مدیر گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۲/۹

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۲/۷/۱۷